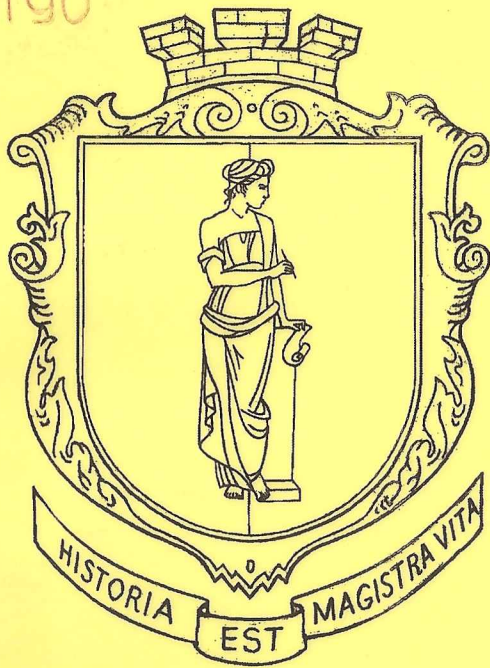

94 (100) (082)
190

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 2

8. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В.А.Мандола та ін. – К., 1999.
9. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л.Ф.Гайдуков та ін. – К., 2001.
10. Пономарев М.В., Смирнова С.Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: Практ. пособие: В 3 ч. – М., 2000. – Ч.3: Трансформация индустриальной цивилизации в период ГМК. Становление постиндустриального общества.
11. Самсонов А.М. Вторая мировая война 1939-1945. Очерк важнейших событий. – М., 1985.
12. Советский энциклопедический словарь. – М., 1983.
13. Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Рос. акад. наук. Ин-т всеобщей истории / Отв. ред. Н.И.Егорова, А.О.Чубарьян. – М., 2003.
14. Черняев А.С. Горбачев – Буш: встреча на Мальте в 1989 г. // Новая и новейшая история. – 2001. - №3. – С. 110-125.
15. Чубарьян А.О. Новая история «холодной войны» // Новая и новейшая история. – 1997. - №6. – С.3-22.
16. Эдельман Дж.Р. Прелюдия холодной войны: к истории советско-американских отношений // Вопросы истории. – 1991. – №6. – С. 16-25.

ЧИРВА Ю. І.
кандидат історичних наук, доцент
ФАСОЛЬНЯК Ю. Ю.
 студент V курсу
 історичного факультету

БОЙОВІ ДІЇ НА ТИХОМУ ОКЕАНІ (1941 – 1942 рр.): ПИТАННЯ КОРИННОГО ПЕРЕЛОМУ

Битва за Мідуей – невеличкий атол в Тихому океані – була однією з визначних битв в історії морських війн. Це був своєрідний феномен війни, над яким і досі міркують історики і військові спеціалісти. Важко сказати, що привертає більшу увагу, сам хід битви, де японці вперше зазнали серйозної поразки, чи її результати, які є неоднозначними в своїй оцінці. Мабуть в залежності від наданих пріоритетів і визначаються акценти. В усякому разі в історіографії по Мідуею достатньо науковомісткою і поширеною є теорія “поворотних пунктів”.

Традиційно, класиками Мідуея, праці яких є загальновишаними, вважаються С. Морісон, Ф. Шерман, Б.Л. Гарт, М. Фуртїда і М. Окумія. Саме ними була започаткована і в подальшому розвинута думка, що Мідуей став переломним моментом у війні на Тихому океані, місцем, де Японія втратила стратегічну ініціативу. Можливо це і так, але нові часи, нові підходи раз у раз заставляють переглядати минуле, особливо в тактиці і стратегії військової справи.

Структура збройних сил Японії містила певний суперницький характер між армією і флотом. Звісно, таке становище не могло не позначитися на прийнятті рішень щодо ведення війни. Розбіжності виявилися вже при визначенні об'єкту війни. Якщо армія ратувала за план нападу на СРСР, то флот вбачав своїм основним противником Сполученні Штати [16,44]. Слід нагадати, що прийнята постанова про розв'язання війни в Південно – Східній Азії мала на меті забезпечити Японію стратегічно важливою сировиною, для вирішення проблеми на півночі (війна з СРСР). Фактично, ця війна стала компромісом між керівництвом армії і флоту. План її реалізації на Тихому океані мав певну межу і не передбачав захоплення материкової Америки [7,4]. Тим самим через деякий час ініціатива наступу надавалася США. Проте умови її реалізації, на думку японського командування, повинні були стати несприятливими для останньої.

У січні 1942 р. стало зрозумілим, що спланований Японією бліцкриг вдасться реалізувати повністю. Перед імператорською Ставкою постало питання щодо подальших дій: наступати чи оборонятись. Згідно із попередньо прийнятим планом передбачалося перейти до укріплення новоствореного периметру. Розбіжності вніс Морський Генеральний Штаб (МГШ). Акцентуючи увагу на збереженні у США авіаносних сил, зростання вірогідності затяжної війни та можливого використання Австралії як плацдарму для контрнаступу, МГШ радив продовжити наступ для її захоплення. На противагу, армія виступила за дотримання попередньо прийнятого плану, і вимагала переходу до стратегічної оборони. Компромісним рішенням стала ухвалена концепція зовнішніх рубежів [17,261]. Суть новоствореної стратегії полягала у відмові від захоплення Австралії, але збереженні наступальних операцій з метою порушення комунікацій союзників,

шляхом нейтралізації чи захоплення морських баз навколо останньої. Командування армії погоджувалось, що Австралія в майбутньому може виступити плацдармом для контрнаступу союзників, тому підтримала запропоноване рішення. Об'єктами майбутньої блокади були визначені Нова Гвінея, о.Фіджі, Самоа, Нова Каледонія. Пізніше для успішного забезпечення проведення операцій в південно – східній частині Тихого океану, з пропозиції штабу Об'єднаного флоту, додалися Алеутські острова та Мідуей.

Вже на середину червня збройні сили Японії виконали план дій на зовнішніх рубежах на 50%. Були захоплені Лае і Саломуа, частина Нової Гвінеї, Тулаги, Гуадалканал та Алеути. Можна припустити, що з вирішенням поставлених задач Японія перейшла б до стратегічної оборони, як того передбачав початковий план війни. Представлений імператору начальником генерального штабу 6 червня (тобто ще до звістки про результати мідуейського бою) план реорганізації Південної групи армій (Філіппіни) передбачав залишити таку кількість військ, яка б дозволила підтримувати громадський порядок та забезпечити проведення операцій на зовнішніх рубежах [17,308]. Основна увага в подальшому приділялась Китаю і Маньчжурії. Вірогідно, що ще до осені японське командування планувало завершити його виконання. Він і був виконаний, але в обмеженому варіанті. На заваді став американський флот.

Ще до початку війни вище командування ВМФ США обговорювало власну стратегію проти Японії, як вірогідного противника на Тихому океані. Протягом певного часу існувало кілька точок зору на ведення кампанії в Тихому океані. Перша з них передбачала вступити в генеральну битву з імператорським флотом Японії в перші тижні війни, і не приділяла достатньої уваги організації власних чи захопленню морських баз протилежної сторони. Основна завдання флоту – в короткий термін дістатись Філіппін і надати допомогу тамтешньому гарнізону.

Інша точка зору, навпаки, відстоювала, так званий, метод дій “крок за кроком” орієнтований на створення системи морських баз в процесі просування флоту до Маніли.

Прийнятий у 1941 р. план війни, був одним із варіантів метода дій “крок за кроком”. У відповідності до нього на Філіппінах здійснювалися оборонні заходи, які б відповідали часу прибуття морських сил США. Передбачалось нанесення рапто-

вих ударів по японським базам в групі Маршаллових островів та перехід до їх захоплення з моменту зростання міці флоту США [18,45].

Орієнтація флоту на бойові дії в центральній частині Тихого океану теоретично мала певну логіку. Хибність виявилась в суттєвих нюансах, позначившись на реальному розвитку війни вже на її початку. По-перше, жодна з точок зору не враховувала втрати такої кількості лінійного флоту, яка сталася в перші місяці війни. Військово – морський флот США психологічно був не здатен сприйняти подібну катастрофу. Плани засновані на принципі – лінійний корабель є домінанта морської війни – виявились такими ж реальними як казки братів Грімм. Дія обтяжливих наслідків не змусила себе чекати. Імператорський флот Японії захопив стратегічну ініціативу. По – друге, розрахунки американського командування на швидке поповнення Тихоокеанського флоту не виправдало надій. Темпи надходження новозбудованих кораблів не відповідали реальним потребам. Перше незначне поповнення, по класу лінійних кораблів, сталося в другій половині 1942 р. [11,336]. Проте авіаносців, яких так потребував флот США, серед них не було. Програма розбудови авіаносних сил дала результати лише в кінці 1942 р. Перший збудований з моменту війни авіаносець класу “Ессекс” було спушено на воду в останній день 1942 року, а 31 травня 1943 року він прибув на тихоокеанський театр воєнних дій [16,104]. По – третє, торговий флот США не справлявся з вимогами війни. Потребувався колосальний тоннаж для транспортування військ та необхідного вантажу. Натомість 1942 рік став найважчим роком для судноплавства держави: сумарні втрати тоннажу перевищували його постачання від промисловості [6,456]. Лише в останні три місяці року ситуацію вдалось стабілізувати. І хоча на кінець року США вже мали торговий флот загальним тоннажем у 16,8 млн. тонн, нестача у морському транспорті все ще відчувалась [6,56]. Навіть в 1943 р. адмірал Німіц при плануванні наступу в центральній частині Тихого океану зіткнувся з проблемою нестачі транспортних засобів. В четвертих, система опорних пунктів на морі в короткий час перейшла під контроль Японії. Тим самим флот США вимушено повинен був діяти в автономному режимі, спираючись лише на власний танкерний флот. За наявних обставин

процес реалізації розгортання контрнаступу в 1941-1942рр., відповідав би самогубству американського ВМФ. Реальний стан речей кардинально змінював теоретичні довоєнні прогнози. Виправлення помилок можливо було тільки через певний час, в кращому разі через рік. Твереза оцінка нагального стану поставила новопризначеного командувача Тихоокеанського флоту, адмірала Кінга перед діалектичним питанням. Ведення позиційної війни, дозволило б противнику реалізувати свої наміри та укріпити власне становище. Початок широкомасштабних дій обмежувався нестачею наступального потенціалу.

Розроблена свого часу Альфредом Мехеном доктрина морської війни передбачала ще один різновид морської стратегії: активна оборона. Саме поняття оборони може вживатися в кількох значеннях. Існує оборона, яка відповідає безпосередньо суті цього слова, де одна із сторін знаходиться в очікуванні можливої атаки противника. Такий вид оборони прийнято називати пасивною обороною. У справі морської війни такому методу відповідають берегові укріплення, підводні міни та всі ті перепони, що заважають намірам противника оволодіти портом. З іншої боку існує вид оборони, який відповідає принципу “кращий захист – це атака”. Флот, по своїй суті, передбачає рухливість та маневреність, а отже, має чи не найкращі прерогативи наступальної або активної оборони [12,103].

План активної оборони Тихоокеанським флотом США був прийнятий адміралом Кінгом в січні 1942 р. [3,24]. Сформовані три оперативні групи, кожна з яких складалась з авіаносця та його ескорту із двох, трьох крейсерів і кількох есмінців, нанесли в лютому – березні 1942 р. превентивні удари по базам противника в західній частині Тихого океану та по самій метрополії. Своєчасно застосована тактика “партизанських дій” стала прелюдією до рішучої боротьби за Австралію.

Питання доцільності оборони Австралії розглядалось в Вашингтоні в лютому 1942 р. Тоді серйозно розмірковували з приводу того чи залишити Австралію японцям чи ні. Здавалось, що їх ніхто не зможе зупинити. Філіппіни, Малайзія, Борнео вже знаходились під окупацією Японії. На порядку денному була Австралія та прилеглі до неї території. В умовах поразки прийняти виважене рішення проблематично.

Якщо поглянути на карту Тихого океану, то здається, що навіть без Австралії перспектива відвоювати захоплені Японією території не складе в майбутньому великих труднощів для такої держави як США, був би тільки великий флот. Насправді реальність виявилась значно складнішою. "Морська війна не може вестись самостійно ... вона обов'язково повинна спиратись на розвинуту систему морських баз" [12,605].

Наявність системи морських баз дозволяє забезпечити надійність тилових комунікацій та спрощує проблему матеріально-технічного забезпечення – немає потреби у постійному "флотському обозі". Реальний стан на Тихому океані в сорокових роках залишав бажати кращого. База з поглибленими фарватерами, захищеними якірними стоянками, потужною береговою артилерією, сухими доками, здатними приймати великі кораблі та забезпечувати ремонтні роботи, а також з відповідною інфраструктурою життєзабезпечення, була, на диво, рідкісним явищем. Острови Гуам та Мідуей знаходилися на стадії облаштування, о.Уейк взагалі важко назвати морською базою – скоріше станцією авіапересадки Америка – Схід [18,85]. Навіть славнозвісний Перл-Харбор по критеріям Атлантики можна назвати базою лише умовно [14,22]. І все, більше флот США в цій частині Тихого океану нічого не мав. Що стосується Маршаллових, Маріанських та Каролінгських островів, то навіть самі японці їх більше як якірними стоянками не називали [14,22]. Подібне становище було притаманне і південно – західній частині Тихого океану [11,327]. Із стратегічної точки зору така не облаштованість театру воєнних дій повинна була призвести до впертих баталій за володіння тієї невеликої кількості баз, що існувала, та до повільного наступу атакуючої сторони. Останнє пояснювалось відсутністю портових споруд на існуючих островах, а значить зростала вірогідність тривалих затримок в пунктах призначення, що було на користь тому, хто обороняється. Японія була в кращому становищі, вона вже захопила більшу частину баз, використавши фактор раптовості. Тепер в поясі портів, на які спирався флот США, утворився розрив, ліквідувати який без австралійського плацдарму в майбутньому було б значно важче.

Ухвалений план захисту Австралії та її морських комунікацій покладався як на сухопутні сили так і на військово-морський флот США.

Першим дзвінком впертого протистояння став провал японської операції по захопленню Порт-Морсбі, важливого стратегічного пункту на шляху до Австралії. Здійснена в травні 1942 р. невдала спроба окупації з моря (бій авіаносців в Кораловому морі) примусила японське командування відкласти і розробляти новий план наступу на Нову Гвінею. 4 червня був відданий наказ силами 17-ї армії здійснити розвідку місцевості можливого наступу армії із суходолу. Паралельно від імператорського флоту для майбутньої операції формувався новий 8-й флот. [17,315]. Проте ефективність та доля його вірогідного використання залежала від результатів мідуейської операції. Надії пов'язувались з поразкою противника в генеральній битві чи принаймні нанесення серйозних збитків його авіаносцям [7,74] [16,90]. Усунення останніх з театру воєнних дій дозволяло розраховувати на успіх кампанії в південно-східній частині Тихого океану, на подальшу окупацію островів Нова Каледонія, Фіджі і Самоа.

Початкова структура морських сил адмірала Ямамото означала, що перемогти в генеральній битві при Мідуеї повинен був більш сильний флот. Тим самим виграш для слабкої сторони міг знайтись у випадкових тактичних шансах, у використанні помилок противника. Таким шансом скористалася радіорозвідка США. Вміла робота криптографічного відділу Рочфорта дозволила отримати один із найважливіших чинників можливої перемоги – раптовість. Флот США заздалегідь зміг визначити напрямок головного удару та розвернути власні сили для його відвернення.

Сам хід битви при Мідуеї ретельно досліджений в багатьох монографіях. Її суть зводиться до череди помилок і прорахунків, здійснених з обох воюючих сторін. Різниця полягала в тому, що віце-адмірал Нагумо – командуючий першим ударним авіаносним з'єднанням – допустив їх значно більше ніж його супротивники Флетчер і Спрюенс. В результаті – сенсація: американці втратили один авіаносець та один есмінець; японці – чотири авіаносця і важкий крейсер. США втратили 150 літаків; Японія – 332. В битві загинуло 307 американців і 3500 японців, в тому числі декілька сотень першокласних льотчиків [13,298]. Це була перша серйозна поразка японського флоту не тільки в цій війні, але в загалі за останні 350 років. Генеральна битва на яку так розраховувало японське командування не виправдала сподівань.

Свого часу спеціалісти ВМФ Японії дійшли висновку, що для утримання стратегічної ініціативи у війні на морі атакуюча сторона повинна бути на 50% сильніше тої, яка захищається [16,46]. Подальша практика бойових дій на Тихому океані підтвердила це положення. Об'єктивно, битва при Мідуеї зрівняла сили флотів [18,484].

Співвідношення морських сил на 1 серпня 1942р.

Класи кораблів	США та їх союзники		Японія
	Тихий океан	Ост-Індія та Індійський океан	
Лінкори	7 (+2)	5	11
Важкі авіаносці	4	2	1 (+1)
Легкі авіаносці	0	0	5
Ескортні авіаносці	1	0	2
Важкі крейсери	14	2	16 (+5)
Легкі крейсери	13	5	20

Хоча слід зазначити, що реальні втрати стали відомими лише після війни. На той час, навіть у повідомленні розповсюдженим США на території Японії вказувалось про втрату нею 2 – 3 авіаносців [17,307]. Тоді як в самому штабі Імператорського флоту були впевнені у втрачених противником 2-х авіаносців [16,263]. Як би там не було, сформувався хиткий баланс сил чинником якого виступила тактична рівновага.

Нове розташування сил не додавало оптимізму японському командуванню. Діалектику морської війни в Генеральному штабі розуміли. Окупація Алеутських островів не могла компенсувати мідуейські втрати, навпаки розтягнутість власної комунікаційної лінії набувала негативного значення. Тепер вести мову про наступальні комбінації в стилі адмірала Ямамото було неможливо.

Логіка новоствореної ситуації вимагала від японського командування негайного замкнення поки ще умовного зовнішнього периметру. Порт-Морсбі став на найближчий час першочерговим стратегічним завданням. Однак тепер його захоплення переслідувало не порушення комунікацій США – Австралія як

планувалось, а оборону індонезійсько – філіппінського напрямку [6,397]. Наказом японської Ставки від 29 червня здійснювалася часткова реорганізація військ на Південному напрямку. Поставлені нові оперативні задачі передбачали: "Армія при взаємодії з флотом спрямовує свої зусилля на стабілізацію важливих південних районів та перебуває в готовності проводити операції на зовнішніх рубежах" [17,309]. Операції проти о-вів Фіджі, Самоа та Нова Каледонія переносились на кілька місяців. Японія прийняла план активної оборони. Сказати, що це було остаточним рішенням достатньо важко. Принаймні прямих свідчень цього немає. Швидше за все, нестабільність ситуації вимагала часу на обмірковування. Ймовірно, що критерієм повинен був стати Порт-Морсбі, успіх чи невдача в окупації якого вирішувало долю війни для Японії.

Прагнучи забезпечити успішність операції та уникнути сумного досвіду розпилення сил, імператорська Ставка від 11 липня видала директиву про повне припинення приготувань до операцій проти о-вів Нова Каледонія, Фіджі і Самоа [17,316]. Обґрунтоване поразкою при Мідуеї воно виявилось завчасно прийнятним. Союзники активізували свою діяльність по укріпленню Австралії та Порт-Морсбі на Новій Гвінеї. В короткий термін після Мідуея в Австралію були передислоковані дві дивізії та вісім авіагруп. Дві бригади дислокувались в Порт-Морсбі, третя – в затоці Мілн. Одночасно не припинялись і приготування військово – морського флоту США до операції "Уотчтауер" [8,386].

Операція "Уотчтауер" розроблена адміралом Кінгом в лютому 1942 р., передбачала поетапну систему дій від оборони комунікаційних шляхів до ведення стратегічного наступу на Рабаул. На думку адмірала, на першому етапі варто було б забезпечити військово – морський флот надійною системою морських баз в межах повітряної підтримки з Австралії. Добре укріпившись в заданому районі, флот зміг би ефективно захищати морський шлях від західного узбережжя США до Австралії і в майбутньому розпочати генеральний наступ в напрямку Нових Гібридів, Соломонових островів і островів Бісмарка [11,318]. Вихідними об'єктами першого етапу були визначені о.Тулага, що знаходився під контролем японців і о.Санта – Крус.

Приготування розпочались в березні – о. Ефате в групі Нових Гібридів був зайнятий дивізією "Америкал" [10,20]. В короткий строк там збудували аеродром. Поряд з тим для того,

щоб полегшити прибуття літаків з Гаваїв до Австралії був створений цілий ряд аеродромів в групі островів Фіджі, Нумеа і Ефат. Через деякий час постала база в Тонгатабу і на о. Есперіту – Санто [11,327]. Наполегливість і рішучість адмірала Кінга давала свої результати. Проте розпочати операцію в силу різних причин тривалий час не наважувались. Ситуація змінилась після Мідуея.

Адмірал Кінг та адмірал Німіц передбачали, що внесені мідуейською операцією корективи не усувають загрози для Порт-Морсбі [11,339]. Загальний стан збройних сил Японії а головне зайняте нею вигідне стратегічне положення на морі дозволяло ще зберігати відносно панівне становище. Поряд з тим досягнута тактична рівновага вперше дозволяла запобігти новому японському наступу, завдавши власний попереджувальний удар.

2 липня 1942 р. Вашингтон наказав розпочати наступальні дії. Задачею №1 на 1 серпня було захоплення "островів Санта-Крус, Тулаги, та прилеглих позицій" [10,21]. Несподівано збентежила звістка від 5 червня про будівництво японцями аеродрому на о. Гуадалканал. Не адмірал Кінг не адмірал Німіц не володіли на той момент інформацією, що введення японцями аеродрому в дію відповідає в першу чергу операції по захопленню Порт-Морсбі, але розуміли що в будь-якому разі його функціонування ставить під загрозу реалізацію плану "Уотчтауер" [11,344]. Після тривалої дискусії з генералом Макартуром військово – морський флот вирішив не відмовлятися від операції "Уотчтауер" і 7 серпня 1942 р. американські війська висадились на Тулаги і Гуадалканалі, поклавши початок нової стратегічно важливої битви.

Таким чином, союзники повинні були вирішувати одночасно дві важливі стратегічні задачі: оборону Порт-Морсбі та реалізувати операцію "Уотчтауер". В подальшому, як засвідчила історія, це виявилось вірним рішенням. Розпочатий 21 червня наступ японських сил на Порт-Морсбі, мав зворотній виклик від американців 7 серпня 1942р. Тим самим свідомо чи несвідомо, але операція "Уотчтауер" суттєво вплинула на результати оборони Порт-Морсбі. Союзники його втримали.

Прийнято вважати, що наступальні дії США в другій половині 1942р., пов'язані з окупацією о. Гуадалканал і Тулаги, є результатом корінного перелому досягнутому в битві при Мідуеї. Твердження достатньо спірне. Як відомо критерієм корінного

перелому у війні виступає оволодіння стратегічною ініціативою. Остання передбачає нав'язування власної волі противнику у виборі місця бойових дій, здатністю концентрувати сили проти будь-якого пункту периметра оборони. Сказати, що Мідуей надавав Сполученим Штатам перевагу над усім театром воєнних дій достатньо важко. Вже те, що США вимушено обрали південно-східний напрямок для можливого контрнаступу говорить про те, що це результат спланованої японським командуванням стратегії ведення війни. Хоча об'єктивно, центральна частина Тихого океану, з точки зору протяжності, є оптимальним шляхом для досягнення перемоги над Японією. Наступ з цього району дозволяв в короткий час взяти під контроль її комунікації. Однак детермінованість морської війни не дозволила Сполученим Штатам цього зробити в 1942 р. З одного боку, сил не вистачало, з іншого, активність противника на південно-східному напрямку змушувала спрямовувати зусилля на його стримання.

Застосована збройними силами Америки тактика активної оборони ні в якому разі не виключала можливості проведення наступальних дій з обмеженими цілями. Мідуейська перемога суттєво полегшила втілення в життя операції "Уотчтауер". Її поетапне виконання, в першу чергу, переслідувало забезпечити нормальне функціонування власних комунікаційних шляхів і, як наслідок, їх утримання, подальше розгортання стратегічного наступу. Вірогідно саме тому президент Рузвельт в своєму посланні до Конгресу, характеризуючи операції в Кораловому морі, біля острова Мідуей, Новій Гвінеї і Соломонових островах, писав: "Здійснені операції носили оборонний характер і виступали частиною стратегії, розрахованої на вигравш часу" [1,42]. Таким чином, питання корінного перелому після Мідуея залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белли В.А. Война на Тихом океане // Морской сборник. – 1944. – №11-12.
2. Блон Ж. Война в океанах / Пер. с франц. Алчеева И. – М.: Вече, 2000.
3. Борковский М. Мидуэй, 1942. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002.
4. Вооружённые силы Японии. История и современность. – М., Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1985.

8. Вторая Мировая война на море / Под ред. А.Е. Тарас. – Мн.: Харвест, 2003.
9. История второй мировой войны 1939-1945 гг.: В 12 т. – Т.5. Провал агрессивных планов фашистского блока / Под ред. М.И. Семиряга. И.И. Шинкарёв и др. – М.: Воениздат, 1978.
10. Кампании войны на Тихом океане. Материалы комиссии по изучению стратегических бомбардировок авиации США (1956) / Под общ. ред. адм. флота СССР И.С. Исакова. – М.: Воениздат, 1956.
11. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война / Пер. с англ. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003.
12. Мировая война: Взгляд побеждённых, 1939-1945 гг. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003.
13. Морисон С.Э. Американский ВМФ во второй мировой войне: Борьба за Гуадалканал, август 1942 – февраль 1943 г. / Пер. с англ. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002.
14. Морисон С.Э. Американский ВМФ во второй мировой войне: Коралловое море, Мидуэй и действия подводных лодок, весна-лето 1942г. / Пер. с англ. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003.
15. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660 – 1783. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002.
16. Нимиц Ч. и Поттер Э. Война на море (1939–1945) / Сокр. пер. с англ. – М.: Воениздат, 1965.
17. Переслегин С. Тихоокеанская премьера. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2001.
18. Ржшевский О.А. Война и история: буржуазная историография США по II мировой войне. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Мысль, 1984.
19. Футида М. Сражение у атолла Мидуэй. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2001.
20. Хаттори Такусиро. Япония в войне, 1941–1945 гг. – М.: ООО "Издательство "Полигон", 2003.
21. Шерман Ф. Война на Тихом океане: Авианосцы в бою. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002.